

שאינו על כך תמימות דעים, מה גם שבהערה המתייחסת לפסקה האמורה, הערה 300, נאמר, שיש חוקרים הסבורים שהאינתיפאדה פרצה "מלמטה". אז תמימות דעים או מחלוקת?

הספר גם רצוף בשגיאות תעתיק בסיסיות, בעיקר בהערות השוליים: עז אל-דין אל-קסאם ולא אלקאסם (18, 20 וכן הערה 20), מְגֵ'אֵהֵדִין ולא מוג'האדין (60, 120) נֶכְסָה ולא נקסה (הערה 76) שְׁמַל ולא שמיל (הערה 135) נֶצָאָר ולא נאצר (אותה הערה), תְּעִיבָה ולא תעי'רבה (אותה הערה), עֶבְאָד אל-רֶחֶמֶן ולא עבד אלרחמן (הערה 149) הַאֵיל ולא היאל (הערה 208), זַעֲאֵתֶרָה ולא זאעתרה (הערה 223) ועוד ועוד. גם התרגומים מערבית בגוף הספר אינם קפדניים די הצורך. בשבועת הנאמנות לפת"ח (המבוססת על שבועות דומות במדינות ערב), הביטוי *وما أعرف من أمورها* פירושו "ענייני הידועים לי", ולא "לא אחרוג מפקודותיה"; והביטוי *فقسم حر* פירושו שבועה הניתנת מתוך רצון חופשי, ולא שבועת החופש (עמ' 22). הכרוז הראשון בעקבות האנטלאקה פותח במילים "מתוך הסתמכות" *اعتمادًا*, ואינו לתרגם "אנו מסתמכים" (עמ' 40) ועוד.

אסכם ואומר שהספר מציג סקירה בסיסית של תולדות אל-פת"ח, שיכולה לשמש את הקורא הכללי שאינו מצוי בתחום, אם כי, להבנתי, יחסי התנועה עם האסלאם מוצגים בו מזווית צרה ומכניסטית מדי.

הלל כהן

האוניברסיטה העברית בירושלים

* * *

אורי קופרשמידט ומאיר חטינה (עורכים), **האחים המוסלמים: חזון דתי במציאות משתנה**, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 2012, 304 עמודים.

תנועת האחים המוסלמים הוקמה בשנת 1928 במצרים, ומאז היא הצליחה לבסס את מעמדה האזורי המזרח-תיכוני ואף הגלובלי, תחילה כתנועה מיסיונרית (חֶרְפָּה דַעֵיָה) ובהמשך כתנועה דתית-פוליטית חשובה ובעלת השפעה רבה. הדבר בא לידי ביטוי גם בהישגים האלקטורליים של התנועה בכמה מדינות במזרח התיכון, ובהן אלג'יריה, מרוקו, מצרים, סודאן ופלסטין. גלי ההתקוממויות או "האביב הערבי" שפקדו אחדות ממדינות ערב בשנת 2011, רק חיזקו את התובנות בדבר מרכזיותה של התנועה עקב פריצת "האחים המוסלמים" ככוח דומיננטי אל קדמת החזית הפוליטית. מאז זוכים "האחים" לתשומת לב של חוקרים המבקשים להבין את הדת, התרבות והפוליטיקה של החברות במזרח התיכון המודרני.

הספר שלפנינו בעריכתם של אורי קופרשמידט ומאיר חטינה בוחן את תולדות האחים המוסלמים, ופורש לפני הקורא יריעה רחבה של ידע על אודות התנועה, המאפשר הבנה של אחת התופעות החשובות ביותר באזורנו בעת הנוכחית. הספר

הוא תוצר של יום עיון שהתקיים באוניברסיטת חיפה במרס 2008 לציון שמונים שנות פעילות של "האחים המוסלמים", והוא מכיל שנים־עשר מאמרים, שעניינם הוא תנועת האחים המוסלמים ותולדותיה מזוויות שונות ולעתים השוואתיות: גאוגרפית, היסטורית, דתית, חברתית, פוליטית והיסטוריוגרפית. המאמר הפותח הוא בבחינת מבוא של שני העורכים תחת הכותרת "מאגודה לתנועה", ובו הם בוחנים תמורות ונקודות ציון עיקריות בהיסטוריה של "האחים" נוסף על סקירה היסטוריוגרפית ושיקוף תמונת המצב העדכנית של חקר התנועה. מאמרו של אורי קופפרשמידט "מדוע אין לנו היסטוריה כמותית של האחים המוסלמים?" ממשיך את הדיון ההיסטוריוגרפי ומדגיש בעיקר את החסרים בחקר ההיסטוריה הכמותית של התנועה. יצחק ויצמן, יורם מיטל וגבריאל ורבורג מאירים את התמורות שחלו במחשבה המדינית והפוליטית של "האחים" במצרים, בסוריה ובסודאן בהדגשת אתגר הדמוקרטיה כמכניזם להשתלבות בפוליטיקה במדינות האלה. אחת השאלות המרכזיות שהעסיקו חוקרים המתעניינים ביחסי "האחים" אל הדמוקרטיה, היא באיזו מידה מסוגל האסלאם הפוליטי לקבל את הדמוקרטיה וערכיה. בהקשר זה חוקרים נוטים להטיל ספק ביכולת הסיגול של הדוקטרינות הפונדמנטליסטיות של "האחים" אל הדמוקרטיה, ולכן עולה לעתים קרובות הטענה, שיחסם של "האחים" לדמוקרטיה הוא טקטי ומטרתו תפיסת השלטון. ויסמן אינו שותף למסקנות אלה ומציג מסקנות שונות, ודרמטיות במידה מסוימת, בטענו שבחירתם של האחים בדמוקרטיה הייתה "אסטרטגית, המעידה על קבלת העיקרון הבסיסי של שלטון העם ועל הכרתם ביתרונות הטמונים בהשתתפות ציבורית, ממשלה ייצוגית ובחירות חופשיות למען החיים האזרחיים בכלל ולמען פעילותם שלהם להחייאת האסלאם בסוריה בפרט" (עמ' 140-141). יורם מיטל מדגיש את הגישה הפרגמטית של "האחים" בזירה הפוליטית המקומית שמגמתה להגביר את כוחה של התנועה אל מול היריבים הפוליטיים. לדידו, למרות הסתירות שהתגלעו בין מחויבות התנועה לעמדות שמרניות, "ניכר שמנהיגי התנועה השכילו לשנות את עמדותיה, ובכך העידו שאלה אינן סטטיות, ושיש בכוחן להציע פרשנות הלכתית שתהווה מענה מספק לסוגיות מגוונות" (166).

מאיר ליטבק וענבל טל בוחנים היבטים ייחודיים, כגון לאומיות במסגרת אסלאמית ואקטיביזם נשי של תנועות הבת של "האחים" בפלסטין ובישראל. תנועת חמאס, אליבא דליטבק, היא ייחודית לעומת תנועת האם של "האחים" בשלושה מישורים לפחות: "מרכזיותה של הלאומיות באידיאולוגיה של התנועה; העמדת הג'האד כערך דתי עליון; ואתגר ישום תפיסת העולם הדתית בתנאים של מאבק לאומי חריף ונוכח האילוצים לקיים שלטון מתפקד" (232).

כמה מן מהאמרים חוצים גבולות ועוסקים ב"אחים" מנקודת מבט השוואתית באמצעות בחינת האינטראקציה בין תנועות הבת של "האחים" במדינות כמו ירדן וסוריה (שמואל בר), ובעיקר את יחסי התנועות האלה עם המשטרים במצרים, בסוריה ובעיראק (ליעד פורת), ולבסוף יחסי "האחים" עם האסלאם הרדיקלי, בעיקר ארגון אל־קאעדה, כפי שהציע מאיר חטינה.

ישראל גרשוני ועמנואל סיוון מסיימים את הקובץ בשני מאמרים קצרים תחת הכותרת "הרהורים על מורשת העבר", ומעלים תובנות היסטוריות והיסטוריוגרפיות בעיקר בנוגע לכוח שרידותם של "האחים". לדעת גרשוני, כוח ההמשכיות וההתמדה של האחים במהלך שמונה עשורים ויותר נשען במידה רבה על הצמיחה המתמדת, ההתרחבות וההתעצמות של המעמד הבינוני, שבלעדיו לא הייתה תקומה, וודאי לא "המשכיות מרשימה של האחים" (284). עמנואל סיוון, לעומת זאת, מציע מודל הסבר לכוח שרידותה של תנועת "האחים", הנשען על שלושה יסודות: רעיון, ארגון, מזל. שני המחברים מסכימים אפוא על חשיבותה ומרכזיותה של תנועת "האחים" כשחקן מרכזי באזור, אם כי הם מציעים הסברים שונים לשרידותה של התופעה.

קובץ זה פותח צוהר לא רק להעמקת ההבנה של התנועה האסלאמית החשובה ביותר במזרח התיכון, אלא זורע אור על מהות האסלאם המודרני. כאמור, תנועת האחים המוסלמים הייתה ועודנה שחקן מרכזי בשני המישורים, התאורטי והמעשי, אולי יותר מכל תנועה אסלאמית אחרת במזרח התיכון. במישור התאורטי ניכרת תרומת התנועה והוגיה בעיצוב האסלאם המודרני על מכלול היבטיו. חשובה במיוחד הייתה תרומתם של "האחים" בפיתוח המחשבה המדינית והפוליטית מנקודת מבט אסלאמית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בכתביהם, במצע של 2007, ובאחרונה במצע של מפלגת החירות והצדק. במישור המעשי ממשיכים "האחים" לחתור להגברת אחיזתם החברתית, התרבותית והפוליטית בזירה האזורית, ובהצלחה רבה. תנועת האחים המוסלמים בהנהגתו של חסן אל-תראפי בסודאן ותנועת חמאס ברצועת עזה הן רק דוגמאות לכך. השפעה זו רק הלכה וגברה בעקבות "האביב הערבי", אשר הביאם לקדמת החזית הפוליטית, למשל במצרים. מהו סוד כוחה של תנועת האחים המוסלמים? מדוע קנתה לה שבת למרות דחיקת רגלה של הדת בעקבות עליית הלאומיות? מה הן התמורות שחלו במישורים האידאולוגיים והפרקטיים של התנועה? ספר זה עונה על חלק חשוב משאלות אלה ומניח בידי הקורא חומר עדכני בשפה העברית על אודות תנועת האחים המוסלמים.

חסרונותיו של ספר זה נובעות דווקא ממעלותיו. דומה שהקובץ עוסק בשאלות אקלקטיות על תנועת האחים המוצגות במאמרים השונים, ומכאן תרומתו להעמקת ההבנה על אודות "האחים" בזירה האזורית. ואולם עיסוק זה בא במידה מסוימת על חשבון דיון אחר חשוב לא פחות הוא פעילותה הגלובלית של התנועה. תנועת האחים המוסלמים מציגה את עצמה כתנועה גלובלית הפועלת ביותר משמונים מדינות ברחבי העולם. רבים מהתהליכים האידאולוגיים והפרקטיקות השונות הם תוצר של שיתוף פעולה ואינטראקציה של תנועות הבת בארצות השונות. זאת ועוד, מן הדיון בספר זה נעדר היבט חשוב והוא ההיבט הבין-דורי, שעשוי להאיר את אופייה המשתנה של התנועה ובעיקר את התמורות שחלו במישורים הרעיוניים והמעשיים במהלך עשרות שנות פעילותה של התנועה.

עם זאת, אין חסרונות אלה גורעים מחשיבותו של הספר, שהוא תוספת נכבדה ביותר לספרות המקצועית בתחום. ימצאו בו עניין לא רק חוקרים וסטודנטים, אלא גם הציבור הרחב, קורא העברית, שהתעניינותו במתרחש באזור בכלל, ובתנועת

האחים המוסלמים בפרט, רק הלכה וגברה בעקבות גל ההתקוממות האחרון בעולם הערבי. בצד הדיון האקדמי והפילוסופי, הספר עוסק במציאות חיה ועונה על שאלות נוקבות הנגזרות ממציאות זאת. הנספחים בסוף הספר ובהם ציוני דרך של תנועת האחים המוסלמים, המפקחים הכלליים, אתרי אינטרנט ובלוגים עשויים להיות לעזר רב לקורא המבקש ללמוד על מגוון ההיבטים של "האחים" בעבר ובהווה.

מחמד אל-עטאונה
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

* * *

אריה עודד, **אפריקה וישראל: ייחודיות ותהפוכות ביחסי החוץ של ישראל**, ירושלים: מאגנס, 2011, 430 עמודים.

מדף הספרים, הכתובים בשפה העברית והעוסקים במעמד הדיפלומטי רווי התהפוכות של מדינת ישראל באפריקה, אינו מצטיין בעושר רב. לכן הופעת ספרו המקיף של ד"ר אריה עודד הוא תרומה רבת ערך לקורא הישראלי, המתעניין בסוגיות הנוגעות לדיפלומטיה הישראלית באפריקה העצמאית מאז שנות השישים של המאה העשרים, ובה בעת בעבור הקורא המתעניין בפוליטיקה המדינתית ובסוגיות כלכליות, חברתיות ואחרות במרחביה של "היבשת השחורה".

חשיבות הספר בתרומתו להבנת האינטרסים שהניעו את הדיפלומטיה הישראלית ולהיכרות עם הדרך הישראלית רבת המהמורות ביבשת זאת, וגם להבנת דינמיקה הפוליטית ולהיכרות עם המרקם האתני, הדתי, התרבותי והאחר במדינות אפריקה הפוסט-קולוניאליות. תרומה זו נובעת בראש ובראשונה מן ההיכרות המעמיקה ורבת השנים של מחבר הספר עם המציאות האפריקנית הפנים-מדינתית, הבין-מדינתית האפריקנית ובה בעת עם מציאות היחסים עם מדינות ערב ועם הקהילה הבינלאומית. אין היום – למעלה מחמישה עשורים מאז ניצני היחסים הדיפלומטיים בין ישראל למדינות אפריקה – רבים "החיים ונושמים" את אפריקה כפי שעושה זאת אריה עודד. ניצני פעילותו הדיפלומטית הנצו בד בבד עם מעבר הנחלות באפריקה הקולוניאלית אל עידן העצמאות ועם כינון היחסים הדיפלומטיים בין המדינות החדשות בראשית דרכן הפוסט-קולוניאלית לבין מדינת ישראל. אריה עודד נמנה עם קהילת הדיפלומטים הישראלים שנשלחו בעת ההיא לייצג את מדינת ישראל במדינות אפריקה. הוא חווה אפוא בעת ובעונה אחת תקופות מכוונות הן בחיי מדינות אפריקה והן בתולדות הדיפלומטיה הישראלית. הוא החל את שירותו הדיפלומטי באוגנדה בשנת 1961 ובהמשך שימש בתפקיד הממונה על האינטרסים של ישראל בקניה, וכן היה הנציג הקבוע של ישראל במרכז האו"ם לאיכות הסביבה בניירובי. בשנות התשעים הוא היה שגריר ישראל בסוודן ובקניה, ושגריר לא-תושב בלסטון, זמביה, מאוריציוס ואיי סיישל. בסיס פעולתו העיקרי היה במזרח היבשת, אך פעילותו הדיפלומטית חרגה אל מרחבים אפריקניים רחבים יותר.